

AZ ETYEK-BUDAI BORVIDÉK TÁJVÁLTOZÁSAI

SALLAY ÁGNES^{1*}, MÁTÉ KLAUDIA¹, MIKHÁZI ZSUZSANNA¹, CSEMEZ ATTILA¹

¹ Szent István Egyetem Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék

*e-mail: sallay.agnes@tajk.szie.hu

Absztrakt

Magyarország borvidékei látványos változáson estek át a középkor óta. A szőlőterületek kiterjedésének vagy a szőlősgazdák számának állandósága illetve növekedése jól mutatja egy korszak nyugodt fejlődését. A hazai szőlőtermesztésben bekövetkezett fajtaváltást és genetikai változásokat, a borászatban megjelenő új trendeket a szőlész-borász szakma jeles képviselői alaposan körüljárták már. Tájtervezőkként azonban hasonlóan izgalmas kérdéskörnek tartjuk a szőlő- és bortermelésben bekövetkezett változások területi vonatkozásait. A biotikus vagy abiotikus tényezők megváltozása rendkívül jól leképződik a térben, a statisztikai adatok alapján levonható következtetések megerősíthetők illetve megcáfolhatóak a térbeli elemzések segítségével. Kutatásunk célja, hogy feltárjuk egy hazai történeti borvidék fejlődését az Etyek–Budai borvidék példáján. Célunk megvizsgálni, hogyan alakult át a táj a szőlőtermesztési területek változásainak hatására és milyen átalakulások várhatóak a következő évtizedekben a biotikus és az abiotikus változások hatására.

Bevezetés

A politikai és természeti rendszerek változásai legszemléletesebben a területhasználatok változásában követhetők nyomon. A területhasználatok változásait térképi és a XIX. század végétől kezdve statisztikai adatok segítségével vizsgálhatjuk. Hazánkban a területhasználatok között a szőlőtermesztési területek mindig is kiemelten fontosak voltak, mivel évezredek óta természetnek szőlőt, készítenek kiváló minőségű bort. Régészeti ásatások a rómaiak korából is feltártak szőlőtermesztési maradványokat. A szőlőtermesztés elterjedése gyakorlatilag az egész ország területén megfigyelhető. Termesztés szempontjából a több korszak is lehatárolható, melyek az ország szinte minden hagyományos szőlőtermesztési területén elkülöníthetők.

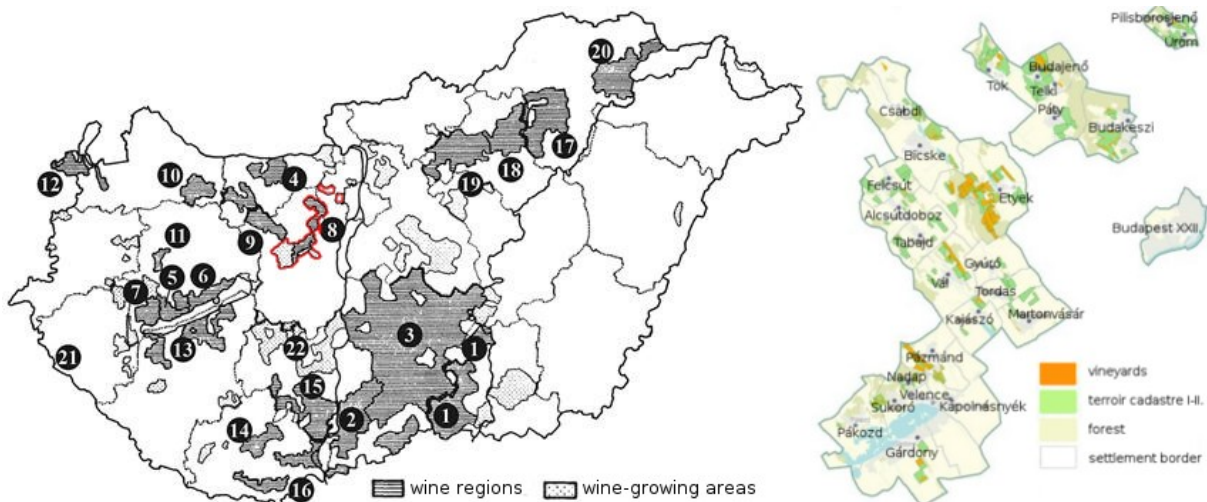

Mintaterület

Az egykori Buda környéki borvidék valaha Szentendrétől Tétényig, a Duna partvonalán elterülő hegy-, és dombvidék szőlőt foglalta magába. Négy fő körzetre oszlott: Szentendrei szőlők, Budai szőlők (óbudai, Sashegy környéki), Promontori szőlők, Tétényi szőlők. Az 1990-ben létrehozott Etyek-Budai borvidéken a bortermelés súlypontja napjainkra Etyekre és tágabb környékére tevődött át, a hagyományos Budai borvidékből csak a budafoki területeken maradt meg jelentősebb szőlőtermesztési terület. A terület marketingjében az „Etyek Budapest szőlőskertje” szlogent használja, ami elég jól leírja a mai helyzetet.

A Budai borvidék változása az elmúlt évszázadok tükrében

Kutatásunkban a mai Etyek-Budai borvidék (1. ábra) szőlőterületeinek változásait vizsgáltuk. A hivatalosan 1997-ben megalakult borvidék változásait kizárólag a mai területi lehatárolás alapján lehetséges elvégezni. Szerencsére a borvidék 25 településének kiterjedése és közigazgatási egysége (Budapest XXII. kerületének kivételével) az évszázadok során viszonylag állandónak mondható, így a területre vonatkozó vizsgálatok elvégezhetők. A szőlőterületek változása a területhasználatra vonatkozó adatokon kívül a történeti térképek elemzésével is jól nyomon követhető. Munkánk során az I., a II. és a III. katonai felmérések térképeit vetettük össze a borvidék hivatalos, oltalom alatt álló eredetmegjelölésű dűlőtérképeivel valamint a jelenkori állapotokat bemutató légifotókkal. A térképes elemzés célja alátámasztani, hogy a borvidék védett dűlői azonosak a történeti borvidékek bortermő helyeivel.

1. ábra: Magyarország borvidékei illetve az Etyek-Budai borvidék a hatályos jogszabály alapján (forrás: Eperjesi et. al, 2010)

Óbuda térségében a szőlőtermesztés a rómaiak óta (Aquincum) dokumentáltan ismeretes. A középkori Buda vörös bora messze földön ismert volt. Evlia Celebi török világutazó az 1660-as években járt Budán és útleírásában Buda, és Óbuda környékén „7000 szőlőkertről” írt és arról, hogy a város vendéglőiben vörös és fehér borokat egyaránt felszolgálnak (Karácson 1904). Buda a török megszállást követő visszafoglalása után, 1686 után mindenki ott foglalt magának területet, azaz szőlőt, szántót, rétet ahol akart (p.46.). Az

első városi összeírások – és a peres anyagok is – a szőlőterületekre vonatkoztak (p.46.). Az ostrom után néhány évtizeddel a budai szőlőtermesztés ismét virágzott. A birtokok nagyok voltak 1713-ban a városi tanács jelentése szerint 2252 szőlőbirtok volt, aminek terjedelme 4561 negyed, azaz 2318 katasztrális hold volt (p.77.). Nem véletlen, hogy a jó kitettségű domboldalakat, hegyeket szőlő borította, hiszen a bortermelés jövedelmező tevékenység volt. Az 1711-es adatok szerint az adózó családfőeknek 52,5, a háztulajdonosoknak 62,5 a lakóknak 27,6%-a szőlőbirtokkal rendelkezett. A birtokosok nagyobb része a külvárosokban élt. A budai szőlők igen nagy termelési értéket képviseltek. A bort a városban értékesítették, de került exportra is.

Fényes Elek 1851-ben készítette el Magyarország geográfia szótárát, melyben az összes hazai települést áttekintette (Fényes 1851). A felmérés szempontjai: a lakosság, a lakosság felekezeti és nemzetiségi megoszlása, a termesztett növények és a terület birtokosai voltak. Ebben az összeírásban a mai Etyek-Budai borvidék települései egy kivétellel (Kajászó) megjelennek. Szinte az összes település esetében a leírásban találunk a szőlőtermesztésre, vagy az itt előállított borokra utalást. A leírás alapján kiemelkedő mértékű (mennyiségi és/vagy minőségi értelemben) szőlőtermesztés Alcsúton, Etyeken, Tordason, Válon, Budafokon, Budakeszin, Borosjenőn és Velencén volt. A mai borvidék települései közül Bicskén és Gárdonyban nem volt hagyománya a szőlőtermesztésnek, bortermelésnek. A legjelentősebb borászati központnak ebben az időszakban egyértelműen Budafok (Promontorium) és Alcsút számított. Érdekesség, hogy a Borosjenő (Weindorf) már a nevében is a borászati hagyományokat hordozza. Fényes felméréséből egyértelműen kiderül, hogy a Buda környékére települt német nemzetiségeknek fő megélhetési forrása a szőlő, bortermesztés volt, mivel egyetlen németajkúnak nevezett falu sincs a leírásban, ahol nem jelent volna meg valamilyen formában a szőlő és a bor, termény. A termelt bor fő felvevő piaca ebben az időszakban egyértelműen Buda városa volt.

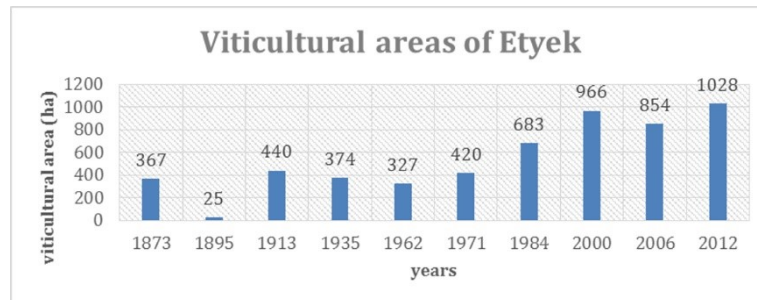
A filoxéravész az 1880-es évek elején érte el Budát. A nagyreményű védekezési kísérletek ellenére, és Budapest főváros rohamos fejlődésének köszönhetően a szőlő területek aránya folyamatosan csökkent.

Az Etyek-Budai borvidék szőlőterület-kiterjedésének vizsgálatához a Keleti Károly által írt, 1873-as adatokat tükröző szőlészeti statisztikát, a Központi Statisztikai Hivatal 1895 és 1984 közötti időszakra vonatkozó településsoros területi adatait valamint az European Environment Agency 2000-tól 2012-ig tartó Corine Land Cover adatbázisának területi adatait használtuk fel (Keleti 1875, KSH 1988, eea 2012). A borvidék települései közül Budapest XXII. kerületének szőlőterület-elemzésére nem került sor, mivel a főváros kerületeire vonatkozóan nem lelhető fel erre vonatkozó településsoros adatok. A területi adatokat oszlopdiagramokon ábráztuk (2. 3. és 4. ábra), a területeket hektárban adtuk meg.

Az Etyek-Budai borvidék 24 településén eltérő folyamatok zajlottak le a területhasználatok kiterjedésének tekintetében, melyeket alapvetően három csoportba sorolhatunk: a szőlőterületek nőttek, kiterjedésük jelentősen nem változott vagy teljesen eltűnt.

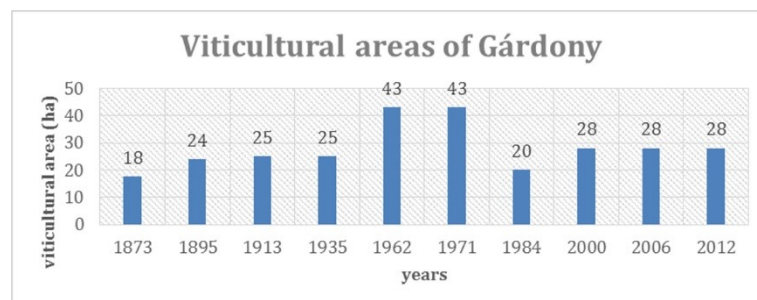

Az első csoportba tartozó települések – Budajenő, Etyek, Kajászó, Pázmánd és Tök – esetében a szőlőterületek nőttek a filoxéra előtti 1873-as évhez képest. Budajenő, Kajászó és Pázmánd esetében a növekedés a 2000-es években indult meg jelentősen, ezeken a településeken a növekedéssel párhuzamosan főként a szántó és/vagy a kert, gyümölcsös területhasználat csökkenése tapasztalható. Etyek szép példája a filoxéra után talpra álló szőlőterületeknek (2. ábra). Az ábrán jól látható, hogy az 1873-as, filoxéra előtti utolsó összeíráskor a településen, 367 hektáron folyt szőlőművelés. Ezek a területek 1895-re szinte teljesen eltűntek, majd az akkori kormány intézkedéseinek köszönhetően 1913-tól kezdődően a településen szignifikáns növekedés mutatkozott a szőlőterületek arányában.

2. ábra: Etyek szőlőterületének változása 1873 és 2012 között

A második csoport esetében a szőlőterületek aránya jelentősen nem változott a filoxéra előtti állapothoz képest illetve jelenleg is van a településen szőlőművelés, ide tartozik Alcsútdoboz, Bicske, Gárdony, Gyúró, Kápolnásnyék, Pákozd és Vál. A filoxéra pusztítása ezeken a településeken is érzékelhető volt, Gárdony kivételével mindenhol több mint felére csökkent a szőlőterületek kiterjedése, ám ezt a jelentős csökkenést – vélhetően az akkori kormány tevékenységének köszönhetően – növekedés követte, mely a mai napig stabil szőlőterületi arányt eredményezett. Gárdony esetében (4. ábra) az a különös jelenség figyelhető meg, mikor a filoxéra nem okozott jelentős csökkenést a település szőlőterületeinek tekintetében. Bár összességében tekintve Gárdonyban, a legtermékenyebb években is csupán 43 hektárnyi szőlő volt, az arány a vizsgált 140 év alatt nem változott jelentősen.

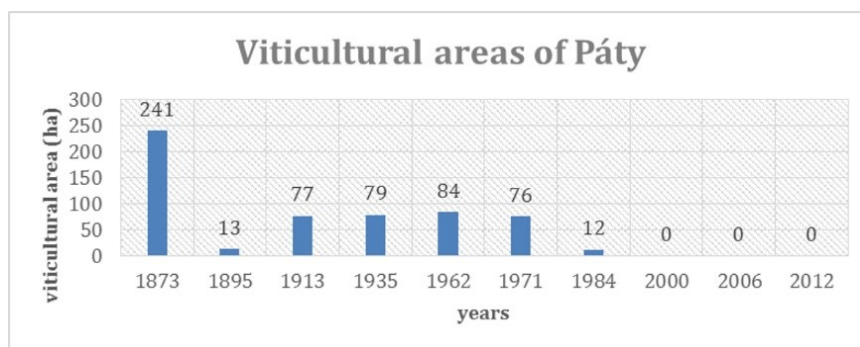

3. ábra: Gárdony szőlőterületének változása 1873 és 2012 között

A harmadik csoport esetében a szőlőterületek az évtizedek folyamán fokozatosan eltűntek. Ebbe a kategóriába tartozik Budakeszi, Csabdi, Felcsút, Martonvásár, Páty, Pilisborosjenő, Sukoró, Telki, Üröm és Velence. A felszámolt szőlőterületek helyébe több

esetben kivett területek léptek (Budakeszi, Csabdi, Páty, Telki), de sok esetben a területeket – az Európai Unió csatlakozását követően vélhetően a területalapú támogatások következtében – szántóvá vagy legelővé minősítették át (Martonvásár, Sukoró, Tordas, Üröm). A pátyi példa (4. ábra) szemlélteti, hogy nem minden település volt olyan szerencsés, mint az előző két példa: Etyek és Gárdony. Az ábrán látható, hogy a filoxéra olyan jelentős törést okozott a település szőlőterületeinek kiterjedésében, melynek hátrányát a következő évtizedekben sem heverték ki. Az 1930-as években a szőlő- és borkultúra ismét virágzásnak indult, a helyi gazdák újra telepítették a kipusztult fajtákat. Ennek a fejlődésnek azonban sajnálatosan a 60-as években elrendelt tagosítás vetett véget. A helyi Termelő Szövetkezet az ezt követő 40-50 évben megszűnéséig nem foglalkozott szőlőtermesztéssel, helyette nagyüzemi gyümölcsösöket telepítettek. Pl.: őszibarackost, körtést a „páskomok” helyén. Ma új lakóövezet épül ez utóbbi területeken, és láthatóan a kétezres évektől a településen már egyáltalán nincsenek szőlőterületek.

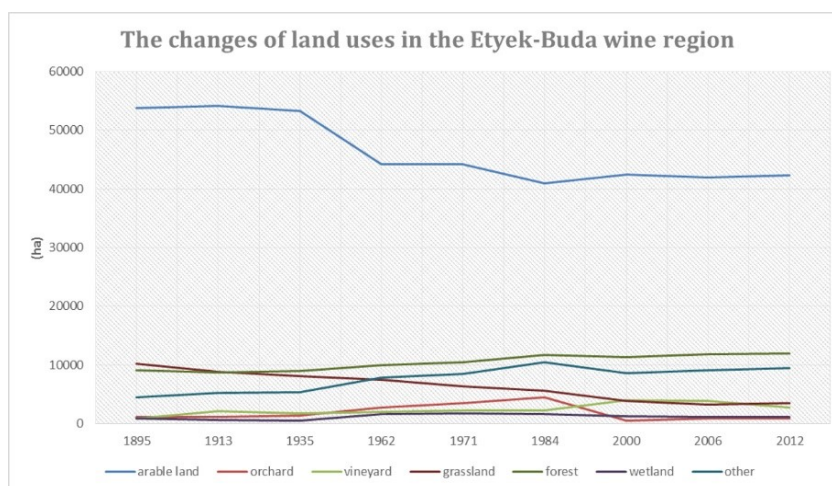

4. ábra: Páty szőlőterületének változása 1873 és 2012 között

Területhasználati statisztika az Etyek-Budai borvidéken

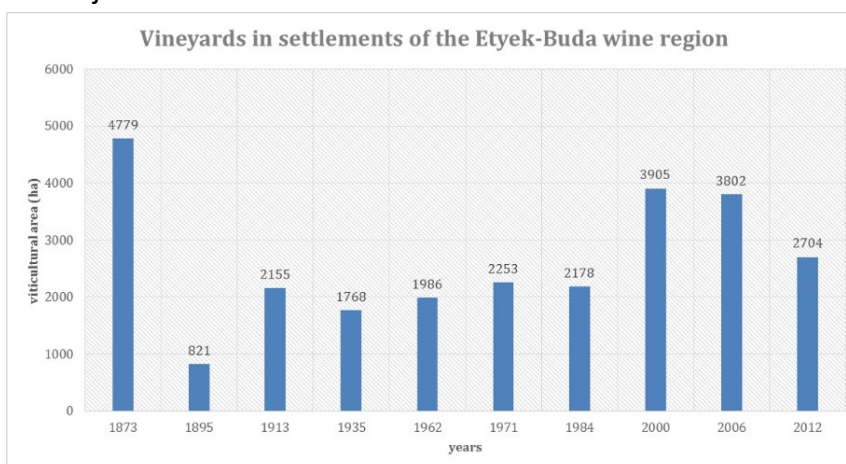
Az 1895-től 2012-ig tartó statisztikai felmérések adataiból egyértelműen kirajzolódik az Etyek-Budai borvidék településeinek területhasználat-változása (5. ábra). A borvidék 71863 hektáros területének (eea, 2012) jelentős részét a vizsgált csaknem 120 év alatt folyamatosan a szántó területhasználat uralta. 1895-ben több mint 53 ezer hektárnyi szántóterület volt a borvidéken, 2012-ben már csak 42 ezer hektár, de az egész borvidék területét tekintve ez az arány a teljes területnek még így is a 2/3-a. Az 1935 után jelentkező szántóterület-csökkenés a kivett területek növekedésével indokolható. A kivett területek mellett az erdő és a kert, gyümölcsös arány is növekedett a szántóterületek rovására. Folyamatosan csökkent a rét, legelő területek aránya, míg 1895-ben több mint 10 ezer hektárnyi gyümölcsöst tartottak számon, 2012-ben ez a terület már kevesebb, mint 3600 hektár volt. Kert és gyümölcsös tekintetében a 120 év alatt enyhe csökkenés figyelhető meg (1000 ha-ról (1985) 900 ha-ra (2012) csökkent), az évtizedek alatt bejárt út azonban ennél változatosabb. 1984-re a kert és gyümölcsös területek kiterjedése meghaladta a 4000 hektárt (4416 ha (1984)), a 2000-es évek elejére azonban ez a terület a nyolcadára csökkent, 2000-ben mindössze 529 hektár kert és gyümölcsös volt a borvidék területén. A kert és gyümölcsös tekintetében 2012-ig lassú emelkedő tendencia figyelhető meg, mellyel párhuzamosan a szőlőterületek arányának csökkenése tapasztalható.

5. ábra: Az egyes területhasználatok területi változásai az Etyek-Budai borvidék területén 1895 és 2012 között (forrás: KSH 1988; eea 2012)

A 6. ábrán az Etyek-Budai borvidék szőlőterületeinek változásai láthatók. Keleti Károly 1875-ben kiadott szőlőstatistikája még a filoxéra előtti állapotokról számol be. Ebben az évben a borvidék 25 településén összesen 4779 hektáron folyt a szőlőművelés. A következő adat az 1985-ös állapotokról számol be, ekkor a filoxéra már jelentős pusztítást végzett az országban, az Etyek-Budai borvidék településeinek szőlőterülete az ötödére csökkent, mindösszesen 821 hektár szőlő maradt. Az akkori kormány sikeres szőlőújratelepítési kezdeményezéseinek köszönhetően 1913-ra a szőlőterületek kiterjedése már meghaladta a 2000 hektárt és az elkövetkező hét évtizedben ez az arány jelentősen nem változott. A 2000-es években újra növekedésnek indult a szőlőterületek kiterjedése, 2000-ben több mint 3900 hektár állt szőlőművelés alatt, ám a filoxéra előtti kiterjedést nem közelítette meg és azóta sem érte el. 2000-től kezdődően – feltehetően az Európai Unió agrárpolitikai intézkedéseinek következtében jelentős csökkenés indult el, a legfrissebb adatok szerint (eea, 2012) a településeken összesen 2704 hektár áll szőlőművelés alatt, mely alig több mint a filoxéra előtti kiterjedés fele.

6. ábra: A szőlőterület kiterjedése az Etyek-Budai borvidék településein 1873 és 2012 között

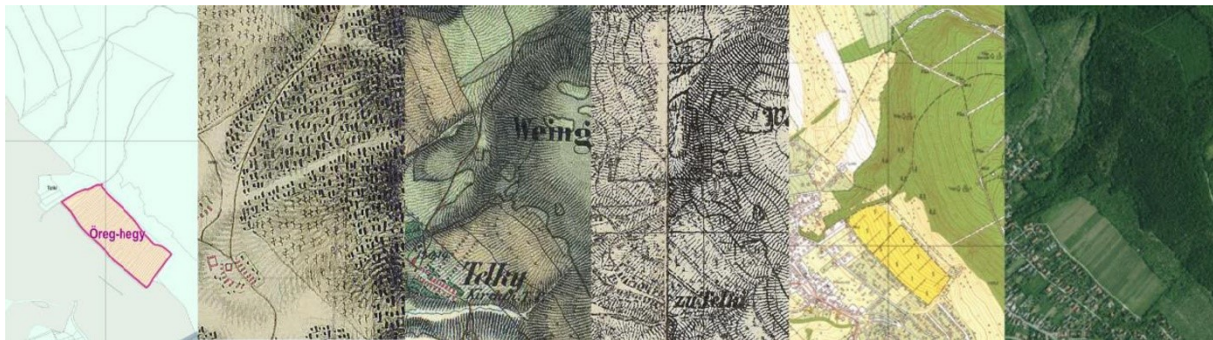

Az Etyek-Budai borvidék történeti szőlőterületei

Vizsgálatunkban a borvidék 12 véletlenszerűen kiválasztott településének (Alcsútdoboz, Bicske, Budajenő, Budakeszi, Etyek, Felcsút, Gárdony, Kajászó, Pázmánd, Sukoró, Telki, Tök, Vál) oltalom alatt álló dűlőit vetettük össze történeti térképekkel. A vizsgált 12 településen a szőlőterületeket történeti állandóság alapján három kategóriába lehet sorolni. Az első kategóriába tartozó települések esetében (Alcsútdoboz, Budajenő, Kajászó) a katonai térképeken nem vagy nem a mai területükön található a szőlőterületek. Az ebbe a csoportba tartozó szőlőket vagy a filoxéra pusztította el teljesen vagy eredetileg sem volt szőlőterülete a településnek (Sallay et al. 2012).

A második csoportba tartozó 7 településen (Bicske, Budakeszi, Etyek, Gárdony, Pázmánd, Tök, Vál) a mai védett dűlőterületek csak részben lelhetők fel, a régebbi, ősi szőlőterületek sok esetben megmaradtak. Ezek általában a települések „Öreg-hegy” vagy „Új-hegy” elnevezésű szőlőterületei. Ebben a csoportban a történeti térképek alapján az egykori szőlőterületek egy része vagy eltűnt, vagy kiegészült újabb szőlőterületekkel (pl.: Etyek beépített területeit a kétezres évekre szinte teljesen körbeöleli a szőlőterület).

A harmadik esetben (Telki, Sukoró) a települések mai védett dűlői parcella pontossággal felismerhetők a történeti térképeken. A 7. ábrán Telki Öreg-hegy elnevezésű dűlője követhető nyomon. Jól látható, hogy a katonai felméréseken és a topográfiai térképen is, szinte változatlan kiterjedéssel van jelen a dűlő, a kétezres években azonban – feltételezhetően a támogatási rendszer következtében – a terület művelése szőlőről szántó illetve rét, legelő kategóriába került átsorolásra. Érdekes ellentmondás, hogy a történeti dűlőnek nevezhető telki Öreg-hegy, mely a szőlőkataszter szerint védett eredetmegjelölésű dűlő, ma szántóművelés alatt áll.

7. ábra: Telki Öreg-hegy nevű dűlője a történeti térképeken és napjainkban (a térképek balról jobbra haladva a következők: védett eredetmegjelölésű dűlőtérkép (2012), I. katonai felmérés (1763-1787), II. katonai felmérés (1806-1869), III. katonai felmérés (1869-1887), topográfiai térkép (1975), légifotó (2014)) (forrás: szerzők)

A borászatok versenyképességében, a szőlőtermesztés hosszú távú fennmaradásában mind a társadalmi, mind a természeti változásoknak igen nagy jelentősége lesz. A főleg minőségi borokat előállító kisebb borászatok gazdaságosságában a turisztikai fejlesztéseknek igen nagy szerepe lehet, hiszen az olcsó tömegborok elterjedését nem lehet megakadályozni. A XXI. században várhatóan bekövetkező jelentős klímaváltozás alapvetően át fogja rajzolni a

világ bortermelését: lesznek olyan területek, ahonnan a szőlőtermesztés kiszorul és lesznek olyanok is, ahol korábban nem voltak alkalmas területek, de a melegedés hatására megjelenik a szőlőtermesztés. A klímaváltozás hatására a termesztett fajták is meg fognak változni. Hazánkban az előrejelzések alapján a melegedés igen jelentős lesz és a csapadékviszonyok is meg fognak változni, mely egészen biztosan a szőlőtermesztésre is.

AZ Etyek-budai borvidéken az előzőekben felsorol hatások közül a melegedés és az ahhoz kapcsolódó fajta és művelési mód váltás egyértelműen szerepet fog játszani a borvidék életében. Mivel a területre a nagy szintkülönbségek, ezért a meredek lejtők nem jellemzőek, így a vízmegtartás érdekében elsősorban a sorok között növénytelepítés elterjedése várható. A szárazodás miatt a szőlő területeken az öntözés megjelenése is szükséges lehet.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetünket fejezzük ki a Szent István Egyetem Szőlészeti Tanszék egyetemi tanárának Dr. Bisztray György Dénesnek és Dr. Bodor Péter adjunktusnak szakmai iránymutatásukért.

Irodalomjegyzék

- Bodó Erzsébet Tünde (2009) „Völgy Vidék helyi termékei és fejlesztési lehetőségeik”
http://www.volgyvidek.hu/attachments/VVK_helyi_termek_tanulmany.pdf
- Brohan, P., Kennedy, J.J., Harris, I., Tett, S.F.B., Jones, P.D. (2006): Uncerta Tintyestimatesin regional and global observed temperature changes: a new data set from 1850. J. Geophysical Research, 111, D12106.
- Eperjesi, I., Horváth, Cs., Sidlovits, D., Pásti, Gy., Zilai, Z. (2010) Borászati technológia. Bp., BCE
- Fényes E. (1851): Magyarország geográfiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik, Budapest
- Karácson, I. (ford.) (1904): Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664.
- Keleti, K. (1875) (szerk): Nemzetközi statisztika Szőlészet I. Magyarország szőlészeti statisztikája 1860-1873. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (2010): Szőlőültetvények összeírása, 2009 (előzetes adatok) Statisztikai tükör IV/73.
- Á. Sallay, S. Jombach, K. Filepné Kovács (2012): Landscape changes and function lost landscape values. Applied Ecology and Environmental Research, Budapest, 10(2), p. 157-172.
- Országos statisztikák:
- A szőlő termelése (2000–)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_omn024a.html?down=249
- A szőlő és a fontosabb gyümölcsfajok összes termése (1990–) [tonna]
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_omn009.html
- Szőlő- és bortermelés, felhasználás (2012–)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_omn005.html
- Corine Felszínborítási Adatbázis <http://www.eea.europa.eu>
- Bortermelés 2004-2015
<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tag000>

